УДК 930:94(477)«1941/1944»:351.74
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.15

Юрій ПАНЧУК
аспірант
Університету Григорія Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Україна, 08401 (panchyk_adv@ukr.net)

Yurii PANCHUK
Postgraduate Student
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
30 Sukhomlynskoho Street, Pereiaslav, Ukraine, 08401 (panchyk_adv@ukr.net)

ORCID: https://orcid.org/0009-0003-9409-983X

МІСЦЕВА ДОПОМІЖНА КРИМІНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» (1941–1944 РР.) У СУЧАСНОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. *У статті здійснено комплексний аналіз сучасного стану вивчення місцевої допоміжної кримінальної поліції Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) у вітчизняній та зарубіжній історіографії.* ***Методологія дослідження*** *ґрунтується на поєднанні загальнонаукових методів аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення зі спеціально-історичними: історіографічним, історико-порівняльним і проблемно-хронологічним. Установлено, що впродовж тривалого часу місцева кримінальна поліція розглядалася переважно в контексті ширших досліджень допоміжних поліційних формувань або діяльності німецької поліції безпеки та СД, що ускладнювало визначення її організаційного статусу та службової компетенції. Проаналізовано внесок сучасних дослідників у реконструкцію процесу формування та діяльності місцевої кримінальної поліції у Києві, Житомирі, Сталіно, Миколаєві та генеральній окрузі «Волинь – Поділля». Особливу увагу приділено історіографічній проблемі розмежування німецької кримінальної поліції – Kriminalpolizei (Kripo), представленої V відділами установ командирів поліції безпеки та СД (KdS) і сформованої переважно з представників місцевого населення допоміжної кримінальної поліції – Hilfskriminalpolizei. З'ясовано, що новітні дослідження дають змогу простежити поступове організаційне відокремлення кримінальних підрозділів від територіальної місцевої поліції та їх включення до сфери Sicherheitspolizei und SD. Визначено основні напрями історіографічної реконструкції цієї структури: передумови створення, відомче підпорядкування, кадровий склад, організаційна побудова та службова компетенція.* ***Висновки.*** *Сукупність результатів сучасних регіональних і узагальнювальних досліджень дає змогу розглядати Hilfskriminalpolizei як окремий спеціалізований тип місцевих поліційних формувань Райхскомісаріату «Україна», відмінний як від територіальної допоміжної охоронної поліції, так і від німецької Kriminalpolizei.*

Ключові слова: *Райхскомісаріат «Україна», історіографія, місцева допоміжна поліція, допоміжна кримінальна поліція, Hilfskriminalpolizei, Kriminalpolizei, Sicherheitspolizei und SD, KdS, окупаційний режим.*

LOCAL AUXILIARY CRIMINAL POLICE OF THE REICHSKOMMISSARIAT "UKRAINE" (1941–1944) IN CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of the current state of research on the local auxiliary criminal police of the Reichskommissariat «Ukraine» (1941–1944) in Ukrainian and international historiography.* ***The research methodology*** *is based on a combination of general scientific methods of analysis, synthesis, comparison, and generalization with specialized historical methods, including historiographical, historical-comparative, and problem-chronological approaches. It has been established that, for a long time, the local criminal police was examined primarily within broader studies of auxiliary police formations or the activities of the German Security Police and SD, which complicated the identification of its organizational status and functional responsibilities. The article analyzes the contribution of contemporary scholars to recon-*

structing the formation and activities of the local criminal police in Kyiv, Zhytomyr, Stalino, Mykolaiv, and the General District of Volhynia–Podolia. Particular attention is paid to the historiographical problem of distinguishing between the German Criminal Police – Kriminalpolizei (Kripo), represented by Department V of the offices of the Commanders of the Security Police and SD (KdS), and the auxiliary criminal police – Hilfskriminalpolizei – recruited primarily from the local population. Recent studies make it possible to trace the gradual organizational separation of criminal police units from the territorial local police and their incorporation into the institutional sphere of the Sicherheitspolizei und SD. The main areas of historiographical reconstruction of this structure have been identified: the prerequisites for its establishment, institutional subordination, personnel composition, organizational structure, and functional responsibilities. ***Conclusion.*** *The combined findings of contemporary regional and general studies provide grounds for considering the Hilfskriminalpolizei a distinct specialized type of local police formation in the Reichskommissariat «Ukraine», different both from the territorial auxiliary protection police and from the German Kriminalpolizei.*

Key words: *Reichskommissariat Ukraine, historiography, local auxiliary police, auxiliary criminal police, Hilfskriminalpolizei, Kriminalpolizei, Sicherheitspolizei und SD, KdS, occupation regime.*

Постановка проблеми. Проблема організації та діяльності місцевих поліційних формувань на території Райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ) посідає достатньо вагоме місце в сучасних дослідженнях нацистського окупаційного режиму. Це дає змогу реконструювати процес створення органів місцевої допоміжної поліції, її кадровий склад, службове підпорядкування та участь у реалізації репресивно-каральних заходів окупаційної влади [1–4]. Водночас поняття «місцева поліція» нерідко використовується як узагальнювальне щодо різних поліційних формувань [5]. Такий підхід ускладнює визначення їхнього місця в поліційному апараті РКУ, оскільки поряд із територіальними структурами місцевої охоронної поліції було створено спеціалізовані підрозділи, які мали інше відомче підпорядкування та службову компетенцію.

Однією з таких структур була місцева допоміжна кримінальна поліція. Її вивчення тривалий час залишалося складовою частиною більш ширших досліджень допоміжної поліції або німецьких органів Sicherheitspolizei und SD, унаслідок чого специфіка цього формування не завжди отримувала належне відображення. Особливу проблему становить термінологічне розмежування німецької кримінальної поліції – Kriminalpolizei (Kripo), представленої V відділами установ командирів поліції безпеки та СД (KdS) та сформованої з представників місцевого населення Hilfskriminalpolizei. Остання, попри виконання слідчих функцій у структурі німецької Kripo, становила окремий місцевий допоміжний апарат і не може ототожнюватися ані з німецьким V відділом, ані з територіальною місцевою охоронною поліцією.

Сучасний стан дослідження проблеми дає змогу істотно уточнити як хронологію створення, так і територіальне поширення місцевої допоміжної кримінальної поліції. Праці І. Дерейка [6] та Д. Ситника [7] дають змогу простежити її створення та еволюцію у Києві – від слідчого відділу місцевої поліції початкового періоду окупації до спеціалізованого кримінального органу, інтегрованого в організаційну структуру Sicherheitspolizei und SD. Матеріали Т. Пентер щодо Сталіно та І. Ковальчука щодо Житомира засвідчують, що організаційне відокремлення підрозділів місцевої кримінальної поліції від територіальної охоронної поліції не було суто київським явищем [10; 11]. Дослідження А. Погорєлова дає змогу простежити функціонування відповідної поліційної структури в генеральній окрузі «Миколаїв» [12]. Таким чином, регіональні дослідження поступово сформували джерельну й історіографічну основу для розгляду місцевої кримінальної поліції не як окремого локального поліційного органу, а як окремого органу у поліційному апараті РКУ.

Особливе значення у цьому контексті має монографія К. Шміттвількена, присвячена стаціонарним установам командувачів поліції безпеки та СД у РКУ. Запропонована автором реконструкція дає змогу чіткіше розмежувати німецькі V відділи (Kripo) та створену з місцевого

населення Hilfskriminalpolizei. За його даними, формування місцевої кримінальної поліції було зумовлене, серед іншого, незначною чисельністю німецького поліційного персоналу. При цьому створення відповідних місцевих структур не обмежувалося Києвом: Hilfskriminalpolizei формувалася в усіх генеральних округах РКУ, комплектувалася переважно з місцевого населення та перебувала під контролем установ KdS. Окремий інтерес становить діяльність професійного співробітника німецької кримінальної поліції Ганса Шумахера, який був залучений до формування місцевої кримінальної поліції в Києві. За даними К. Шміттвількена, чисельність місцевих співробітників, що перебували в його розпорядженні, зросла до 150 у квітні 1942 р. [13, s. 209–211].

Отже, аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії дає змогу перетворити місцеву кримінальну поліцію на самостійний об'єкт дослідження. Актуальність такого підходу визначається необхідністю систематизувати розпорошені в регіональних студіях відомості, уточнити термінологію, простежити організаційну еволюцію місцевої кримінальної поліції, відмежувати її від інших типів місцевих поліційних формувань.

Мета статті – узагальнення сучасного стану дослідження допоміжної кримінальної поліції РКУ, визначення домінуючих підходів до реконструкції її створення, відомчого підпорядкування, кадрового складу та службової компетенції, а також з'ясування її місця в системі місцевих поліційних формувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окреме місце серед місцевих поліційних формувань РКУ посідала так звана Українська кримінальна поліція, організаційно пов'язана не із системою Schutzmannschaft, а з поліцією безпеки та СД (Sicherheitspolizei und SD). Як зазначає І. Дерейко, на початку 1942 р. структура окружних управлінь поліції безпеки та СД функціонувала у складі п'яти відділів, п'ятий з яких виконував функції кримінальної поліції (Kriminalpolizei) та здійснював слідчу роботу. Водночас через незначну чисельність німецького персоналу (зазвичай 25–35 осіб в окружному управлінні) функціональне розмежування між його структурними підрозділами не було абсолютним: слідчий реферат V відділу розслідував не лише кримінальні, а й політичні справи, діючи в останньому випадку в підпорядкуванні відповідних референтів IV відділу [6, с. 79]. За даними дослідника, на початку 1943 р. у складі V відділу поліції безпеки та СД було створено реферат V-D, який мав неофіційну назву «Українська кримінальна поліція». Його компетенція поширювалася на боротьбу з кримінальними злочинами місцевого населення, тоді як справи, що стосувалися німців, залишалися у винятковому віданні німецької Kripo. Специфічним був і службовий статус місцевого персоналу: його співробітники не отримували поліційних звань, натомість використовувалися такі посадові категорії, як «агент», «старший агент», «кур'єр» тощо. Реферат V-D у Києві станом на серпень 1943 р. налічував до 203 співробітників, що, за підрахунками І. Дерейка, приблизно вчетверо перевищувало чисельність німецького персоналу всього окружного управління поліції безпеки та СД. У вересні 1943 р. українські підрозділи кримінального та політичного відділів були евакуйовані до Німеччини, де їхній кадровий потенціал використали у контррозвідувальній діяльності [6, с. 80].

Таким чином, наведені І. Дерейком відомості дають змогу розглядати Українську кримінальну поліцію як окремий тип місцевого спеціалізованого поліційного формування. На відміну від територіальних структур Schutzmannschaft-Einzeldienst вона була інтегрована безпосередньо до апарату Sicherheitspolizei und SD і виконувала спеціалізовані оперативні та слідчі функції щодо місцевого населення. Саме відмінність відомчого підпорядкування, службового статусу персоналу та функціональної компетенції дає підстави виокремлювати її у типології місцевих поліційних формувань РКУ.

Організаційна еволюція Української кримінальної поліції була більш докладно простежена Д. Ситником, який вивчав цю проблему на прикладі Києва. Її витоки дослідник пов'язує

зі слідчим відділом української поліції, що функціонував уже восени 1941 р. і спочатку перебував у структурі міського поліційного апарату. Таким чином, спеціалізований місцевий орган кримінального спрямування було створено у Києві ще восени 1941 р. [7, с. 85–86].

Принципові зміни в організації допоміжної кримінальної поліції відбулися на початку 1942 р. Після репресій німецької поліції безпеки та СД проти пов'язаних з ОУН (м) представників керівного складу української поліції частина співробітників слідчого відділу була заарештована. Водночас сам підрозділ не був ліквідований. Приблизно у березні 1942 р. його було вилучено зі структури української поліції та інтегровано до V управління – кримінальної поліції (Kriminalpolizei, Kripo) поліції безпеки та СД. У новій структурі він діяв як реферат V D (Referat V D), більш відомий як Українська кримінальна поліція, а надалі – Українська поліція безпеки [7, с. 86–87]. Саме ця обставина принципово відрізняла її від місцевої охоронної поліції: остання функціонувала в системі Ordnungspolizei/ Schutzmannschaft, тоді як кримінальна поліція була безпосередньо інтегрована до апарату Sicherheitspolizei und SD.

Реконструйована Д. Ситником структура київського реферату V D засвідчує його виразну функціональну спеціалізацію. До його складу входили адміністративно-господарський (V d 1), слідчий (V d 2) та агентурний (V d 3) підрозділи. Особливо розгалуженим був слідчий напрям, представлений вісьмома підрозділами: перші п'ять спеціалізувалися на окремих категоріях правопорушень – убивствах, посадових злочинах, крадіжках, «моральних злочинах», тоді як 6–8-й комісаріати забезпечували діяльність слідчих та агентів у районних відділеннях. У структурі V d 1 діяли також в'язниця і дактилоскопічний підрозділ, а V d 3 включав агентурний складник і карний розшук [7, с. 87–90; дод. 5. 3].

Між січнем і березнем 1943 р. у цій структурі було створено політичний підрозділ V d 4, пов'язаний із IV управлінням поліції безпеки та СД – Gestapo. Його співробітники залучалися до розшуку, арештів і допитів категорій населення, переслідуваних окупаційною владою, зокрема євреїв, радянських активістів і підпільників та представників українського націоналістичного руху. До створення цього підрозділу частину відповідних функцій виконував агентурний відділ V d 3 [7, с. 89–91]. Отже, діяльність місцевого персоналу цієї структури поступово виходила за межі боротьби з кримінальними правопорушеннями та охоплювала політичні завдання поліції безпеки.

До Української поліції безпеки після усунення частини керівництва залучали осіб із досвідом роботи в радянських правоохоронних та адміністративних і партійних структурах. Серед службовців були агенти, слідчі та комісари, які здебільшого діяли у цивільному одязі та були озброєні короткоствольною зброєю. За підрахунками Д. Ситника, у дослідженій ним вибірці колишні представники ВКП (б), ВЛКСМ та органів НКВС становили близько 34% персоналу Української поліції безпеки [7, с. 91–94]. Такий склад свідчить про прагматичне використання окупаційною владою професійного досвіду колишніх радянських службовців для розшукової, слідчої й агентурної роботи.

Реконструкція Д. Ситника дає змогу уточнити запропоновану раніше І. Дерейком хронологію формування цього підрозділу. І. Дерейко пов'язував створення у складі V відділу поліції безпеки та СД реферату V-D, неофіційно названого «Українською кримінальною поліцією», з початком 1943 р. За його даними, компетенція підрозділу поширювалася на кримінальні правопорушення місцевого населення, тоді як справи за участю німців залишалися у виключному віданні німецької Kripo. У серпні 1943 р. київський V-D налічував до 203 осіб [7, с. 80]. Натомість залучений Д. Ситником більш ширший комплекс джерел дав змогу простежити попередній етап розвитку установи та віднести інтеграцію місцевого слідчого апарату до структури Kripo приблизно до березня 1942 р. У такому разі початок 1943 р. доцільніше розглядати не як

час виникнення Української кримінальної поліції, а як один із етапів її еволюції та розширення службових повноважень.

В англомовній версії свого дослідження Д. Ситник безпосередньо виокремлює *Ukrainian Criminal Police (Sicherheitsschutzmannschaft)*, принципово відмежовуючи її від охоронної поліції. Визначальним критерієм такого розмежування було відомче підпорядкування: агенти та слідчі Української кримінальної поліції входили до структури німецької поліції безпеки та СД (Sicherheitspolizei und SD). Поряд із розслідуванням кримінальних правопорушень вони залучалися до ведення політичних справ проти комуністів, євреїв та представників українського націоналістичного руху. Організаційна окремішність підтверджується й статистичними даними: на початку 1943 р. Д. Ситник окремо враховує понад 1 400 службовців Української охоронної поліції, понад 500 осіб у «закритих частинах» та до 200 співробітників Української кримінальної поліції. Водночас дослідник зазначає, що у провінційних районах Київщини через кадровий дефіцит чітке розмежування повноважень поліційних структур певним чином нівелювалося, а охоронна поліція могла одночасно виконувати функції підтримання порядку, кримінального розшуку та участі в антипартизанських і каральних заходах [8].

Функціонування німецьких поліційних структур дає змогу уточнити дослідження А. Прусина, яке було присвячене діяльності поліції безпеки та СД у генеральному окрузі «Київ». Автор розглядає SiPo/SD як окрему поліційну структуру німецького репресивно-карального апарату, діяльність якого безпосередньо пов'язувалася з переслідуванням і масовим знищенням єврейського населення. Дослідник зазначає, що функціонування порівняно нечисленного німецького апарату забезпечувалося залученням місцевого допоміжного персоналу, перекладачів, водіїв та інформаторів [9, p. 1–6]. Висновки А. Прусина важливі для визначення репресивного-карального середовища, у якому функціонувала Українська кримінальна поліція. Водночас сам дослідник не виокремлює її як самостійний тип місцевого поліційного формування настільки чітко, як це пізніше зробили І. Дерейко та Д. Ситник. Тому працю А. Прусина доцільно використовувати передусім для характеристики організаційної структури Sicherheitspolizei und SD у генеральному окрузі «Київ».

Важливим свідченням того, що організаційне виокремлення місцевої кримінальної поліції не було винятково локальною практикою у Києві, є дослідження Т. Пентер, присвячене функціонуванню окупаційного режиму на Донбасі. На матеріалах Сталіно дослідниця простежує підпорядкування місцевої охоронної поліції німецькій Schutzpolizei. А от кримінальна поліція (Kriminalpolizei) перейшла у безпосереднє підпорядкування Sicherheitspolizei. Т. Пентер наголошує на останній обставині, зазначаючи, що місцева «Kriminalpolizei» була «безпосередньо підпорядкована поліції безпеки» (*unmittelbar der Sicherheitspolizei unterstellt)* [10].

Водночас матеріали Т. Пентер не дають підстав ототожнювати за аналогією організаційну структуру кримінальної поліції Сталіно з київським рефератом V D. Дослідниця не реконструює настільки докладно її внутрішню структуру, ієрархію посад та систему рефератів, як це було роблено Д. Ситником. Проте сам факт існування у Сталіно місцевої Kriminalpolizei та її безпосереднього підпорядкування Sicherheitspolizei дає змогу розглядати ситуацію у Києві як принцип організації місцевого спеціалізованого поліційного апарату в окупованій Україні. Це дає змогу виокремлювати місцеву кримінальну поліцію як спеціалізований тип поліційного підрозділу.

Подібний механізм організаційного виокремлення місцевої кримінальної поліції простежується й на матеріалах Житомирщини. І. Ковальчук установив, що на початковому етапі окупації Житомирська обласна українська допоміжна поліція мала у своєму складі кримінальний і політичний відділи. Перший займався розслідуванням кримінальних злочинів, тоді як до компетенції другого належали реєстрація та нагляд за комуністами і комсомольцями, а також

переслідування колишніх працівників НКВС. Принципові зміни у цій структурі відбулися наприкінці 1941 – на початку 1942 рр., коли відбувалася реорганізація місцевого поліційного апарату. За спостереженням І. Ковальчука, після реорганізації Житомирської обласної поліції з її складу було виведено кримінальну поліцію, а з березня 1942 р. вона перейшла під контроль поліції безпеки та СД [11, с. 231, 234].

Отже, матеріали трьох різних регіонів (Київ, Житомирщина та Сталіно) дають змогу простежити спільну тенденцію: кримінальні підрозділи у складі місцевих поліційних органів на початковому етапі окупації у процесі реорганізації вилучалися з їхньої структури та переводилися під контроль німецької поліції безпеки.

Особливо виразно інституційна окремішність місцевої кримінальної поліції простежується на матеріалах генеральної округи «Миколаїв». А. Погорєлов, реконструюючи структуру місцевого Управління поліції безпеки та СД, безпосередньо виокремлює у його складі V відділ – «Кримінальну поліцію» (Kripo). Основним напрямом діяльності відділу було провадження кримінальних справ, а його особовий склад комплектувався з місцевих мешканців. Відповідний відділ мав розгалужену внутрішню структуру. Штатні агенти агентурно-оперативного відділення, працюючи переважно у цивільному одязі, здійснювали арешти та обшуки, брали участь у засадах і облавах, а також виконували функції вербувальників, формуючи власні мережі таємних інформаторів. У цій структурі функціонувало й слідче відділення, працівники якого займалися кримінальними справами цивільного населення ненімецької національності, інша – справами місцевих німців. Показово, що один зі слідчих до переведення в Миколаїв очолював відповідний підрозділ у Маріуполі, що опосередковано засвідчує існування аналогічних місцевих кримінальних поліційних структур і в інших регіонах окупованої України [12, с. 109].

Наприкінці 1943 р. функціональна компетенція миколаївської кримінальної поліції була розширена: у V відділі створили політичне відділення, працівники якого через штатних агентів керували агентурою та здійснювали слідство у справах політичного характеру [12, с. 110].

Принципове значення для визначення місця кримінальної поліції серед місцевих поліційних формувань РКУ має дослідження К. Шміттвількена. Автор чітко розмежовує німецькі V відділи (Kripo) установ командирів поліції безпеки та СД (KdS) і створену з місцевого населення допоміжну кримінальну поліцію – Hilfskriminalpolizei. Остання не була складником територіальної допоміжної охоронної поліції, а перебувала у підпорядкуванні KdS [13, s. 65–66].

Формування місцевої кримінальної поліції було зумовлене кадровою слабкістю німецької Kripo на окупованій території України. Наприкінці 1941 – на початку 1942 рр. при установах KdS створювалися V відділи кримінальної поліції, однак їхній німецький персонал залишався нечисленним: у Києві він становив близько десяти осіб, а у Дніпропетровську – лише три. За цих умов було видано розпорядження про формування української кримінальної поліції. У Києві організацією такого підрозділу займався Ганс Шумахер: якщо спочатку в його розпорядженні перебувало близько 20 українців, то у квітні 1942 р., за його післявоєнними свідченнями, їх налічувалося вже близько 150. Центральна установа української кримінальної поліції розміщувалася в окремій будівлі неподалік KdS, у різних районах міста діяли її дільниці [13, s. 209–210].

К. Шміттвількен стверджує, що кримінальна поліція з місцевого населення створювалася в усіх генеральних округах РКУ. В офіційній документації вона позначалася як Hilfskriminalpolizei. Її особовий склад комплектувався переважно з українців і «фольксдойче», а в західних регіонах РКУ – також із поляків. При цьому місцеві поліцейські залишалися під постійним контролем німецьких співробітників [13, s. 210–211].

Службова компетенція Hilfskriminalpolizei була відмежована від повноважень німецької Kripo. Злочини, скоєні німцями або спрямовані проти представників окупаційної влади,

належали до компетенції V відділів KdS. Натомість правопорушення, учинені українцями, переважно розслідувала місцева Hilfskriminalpolizei. Вона могла відносно самостійно здійснювати слідчі дії, однак після завершення розслідування складала підсумковий звіт, який перекладався німецькою мовою та передавався представнику німецької кримінальної поліції. Останній формулював пропозицію щодо подальшого покарання, тоді як остаточне рішення приймав KdS або начальник відповідного відділення [13, s. 211–214].

Таким чином, дослідження К. Шміттвількена дає підстави виокремити Hilfskriminalpolizei як самостійний спеціалізований тип місцевих поліційних формувань РКУ. Її визначальними ознаками були комплектування переважно з місцевого населення, спеціалізація на кримінальному розшуку та слідстві, організаційна належність до сфери KdS і підпорядкування німецькій кримінальній поліції. Водночас Hilfskriminalpolizei необхідно відрізняти як від територіальної допоміжної охоронної поліції, так і від власне німецьких V відділів (Kripo) установ KdS.

Важливим підтвердженням існування місцевої кримінальної поліції у межах РКУ є матеріали генеральної округи «Волинь – Поділля». У енциклопедичному виданні United States Holocaust Memorial Museum під час характеристики поліційного апарату Рівного безпосередньо зазначено існування при місцевій установі Sicherheitspolizei und SD Української кримінальної поліції (Ukrainian Criminal Police), яку очолював Петро Грушевський (Petr Grushevski) [14, p. 1459]. Принципово важливо, що автори відокремлюють цю структуру від місцевої поліції.

Важливий регіональний зріз функціонування місцевої кримінальної поліції представлено у монографії Ю. Олійника та О. Завальнюка, присвяченій генеральній окрузі «Волинь – Поділля». Автори розглядають кримінальну поліцію в межах системи поліції безпеки та СД, наголошуючи, що в її організаційній структурі V відділ становила Kripo (кримінальна поліція). Водночас дослідники наголошують на створенні «української кримінальної поліції» у генеральних округах РКУ [15, с. 51].

Особливу цінність становить наведений авторами матеріал про організацію цієї структури на окружному рівні. За їхніми даними, з осені 1942 р. при окружних відділах СД створювалася «карна поліція», яка організаційно складалася з кримінального та політичного відділів. На прикладі Старокостянтинова штат карної поліції становив 11 осіб. Службова компетенція цього підрозділу не обмежувалася розслідуванням загальнокримінальних правопорушень. Його співробітники займалися також виявленням осіб із антинімецькими настроями, колишніх радянських і партійних активістів, здійснювали оперативне спостереження за населенням, причому за окремими працівниками закріплювалися конкретні населені пункти [15, с. 52].

Автори монографії зазначають, що для працівників карної поліції на відміну від представників української допоміжної поліції носіння вогнепальної зброї було обов'язковим; за результативну службу вони отримували жандармський пайок першої категорії, а співробітникам Старокостянтинівського підрозділу надавалося право носити німецьку форму та харчуватися у військових їдальнях [15, с. 53].

Показовим є й кадровий аспект. Згадуючи Шепетівську окружну кримінальну поліцію, автори повідомляють, що її очолював К. Нейман, який до війни працював начальником Шепетівського карного розшуку та виконувачем обов'язків начальника Славутського районного відділу НКВС [15, с. 60]. Цей приклад засвідчує використання під час комплектування місцевої кримінальної поліції осіб із попереднім професійним досвідом роботи в радянських правоохоронних органах.

Таким чином, дослідження Ю. Олійника та О. Завальнюка істотно доповнює відомості про місцеву кримінальну поліцію РКУ регіональним матеріалом генеральної округи «Волинь – Поділля». Наведені авторами відомості демонструють поширення спеціалізованих

органів кримінальної поліції на окружний рівень, службову компетенцію та особливий службовий статус їхніх працівників.

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що місцеву кримінальну поліцію необхідно розглядати як окремий спеціалізований орган поліційного апарату РКУ. Її організаційна специфіка визначалася насамперед відомчим підпорядкуванням: на відміну від територіальної охоронної поліції, пов'язаної з вертикаллю Ordnungspolizei/Schutzmannschaft, підрозділи кримінальної поліції підпорядковувалися Sicherheitspolizei und SD та перебували під контролем установ KdS. Водночас їх не слід ототожнювати з німецькою Kriminalpolizei: V відділи (Kripo) були структурою німецьких установ KdS, тоді як Hilfskriminalpolizei комплектувалася переважно з місцевого населення та виконувала допоміжні слідчі й оперативно-розшукові функції.

Становлення місцевої кримінальної поліції є результатом поступової реорганізації поліційного апарату. На початковому етапі окупації кримінальні підрозділи могли виникати у складі місцевих міських та обласних поліційних органів. Найвиразніше цей процес простежується у Києві та Житомирі, де спеціалізовані слідчі й кримінальні відділи спочатку функціонували в системі місцевої української поліції, а протягом 1942 р. були організаційно відокремлені від неї та включені до відомчої сфери поліції безпеки та СД.

Зіставлення матеріалів Києва, Житомира, Сталіно та Миколаєва показує, що організаційне виокремлення місцевої кримінальної поліції не було локальною особливістю окремого генерального округу РКУ. Виявлені регіональні відмінності стосувалися часу створення, внутрішньої структури та компетенції відповідних підрозділів, проте визначальним є їх включення до сфери діяльності німецької поліції безпеки. Особливого значення у цьому контексті набувають висновки К. Шміттвількена про створення Hilfskriminalpolizei з місцевого населення в усіх генеральних округах РКУ.

Одним із чинників створення цієї поліційної структури була кадрова недостатність німецької Kripo. Залучення представників місцевого населення давало змогу компенсувати незначну чисельність німецького поліційного апарату та використовувати професійний досвід і знання соціального середовища набраним персоналом. Особовий склад Hilfskriminalpolizei формувався переважно з українців і «фольксдойче», а в західних регіонах РКУ – також із поляків.

Функціональне призначення становило одну з визначальних ознак місцевої кримінальної поліції. Основними напрямами її діяльності були кримінальний розшук, агентурно-оперативна робота, проведення слідчих дій, затримання підозрюваних та розслідування правопорушень місцевого населення. Водночас відносна самостійність місцевих співробітників у проведенні розслідувань не означала службової автономії. Результати слідства передавалися німецьким поліцейським, тоді як остаточні рішення щодо подальшої долі підозрюваних залишалися за керівництвом KdS. Тож Hilfskriminalpolizei була місцевою виконавчою ланкою поліційного апарату.

Отже, сукупність організаційних, кадрових і службових характеристик дає змогу виокремити місцеву кримінальну поліцію (Hilfskriminalpolizei) як спеціалізований тип місцевих поліційних формувань РКУ. Основними критеріями такого виокремлення є її відомча належність до сфери Sicherheitspolizei und SD, комплектування переважно з місцевого населення, спеціалізація на слідчій та агентурно-розшуковій діяльності й підпорядкованість службовцям німецького поліційного апарату.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Гончаренко О. Окремі проблеми формування кадрового складу місцевих окупаційних адміністрацій та органів поліції Райхскомісаріату «Україна»: непрості відповіді та нові інтерпретації. *Література та культура Полісся*. 2007. Вип. 38. С. 180–187.

2. Гончаренко О. Українські поліційні формування в системі гітлерівського окупаційного режиму на теренах Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура та службова компетенція (1941–1944 рр.). *Наукові записки з української історії*. 2010. Вип. 24. С. 124–130.

3. Гончаренко О. Діяльність військових комендатур тилових районів групи армій «Південь» у сфері створення місцевих поліційних формувань (червень 1941 – вересень 1942 рр.). *Історичні записки*. 2010. Вип. 26. С. 49–55.

4. Гончаренко О. Німецькі поліційні органи на теренах Райхскомісаріату «Україна»: проблеми організаційної структури та службової компетенції (1941–1944 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія».* 2010. Вип. 1. С. 136–140.

5. Гончаренко О. М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944 рр.) : монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 600 с.

6. Дерейко І. І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки). Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. 174 с.

7. Ситник Д. О. Українська допоміжна поліція міста Києва: формування, склад, діяльність (1941–1945): дис. … д-ра філософії : 032. Київ, 2024. 274 с.

8. Sytnyk D. The Ukrainian Auxiliary Police in Kyiv and Adjacent Areas, Pt. 1: Formation and Activities. Ukrainian Jewish Encounter. 24 June 2024. Translated from the Ukrainian by Marta D. Olynyk. URL: https://ukrainianjewishencounter.org/en/the-ukrainian-auxiliary-police-in-kyiv-and-adjacent-areas-pt-1-formation-and-activities/ (дата звернення: 01.10.2026).

9. Prusin A. V. A Community of Violence: The SiPo/SD and Its Role in the Nazi Terror System in Generalbezirk Kiew. Holocaust and Genocide Studies. 2007. Vol. 21, Iss. 1. P. 1–30. DOI: https://doi.org/10.1093/hgs/dcm001

10. Penter T. Die lokale Gesellschaft im Donbass unter deutscher Okkupation 1941–1943. Kooperation und Verbrechen. Formen der «Kollaboration» im östlichen Europa 1939–1945 / Hrsg. von B. Quinkert, C. Dieckmann, T. Tönsmeyer. Göttingen: Wallstein, 2003. S. 183–223.

11. Ковальчук І. В. Формування місцевої допоміжної поліції і залучення її підрозділів до каральних операцій нацистських окупантів на території Житомирської області у 1941 році. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2018. Вип. 5. С. 227–239. DOI: https://doi.org/10.35433/history.111816

12. Погорєлов А. А. Обличчя смерті: терор поліції безпеки та СД проти населення генеральної округи «Миколаїв». *Проблеми історії Голокосту: український вимір*. 2019. Вип. 11. С. 87–128. DOI: https://doi.org/10.33124/hsuf.2019.11.04

13. Schmittwilken C. Zentralen des Terrors: Die Dienststellen der Kommandeure der Sicherheitspolizei und des SD im Reichskommissariat Ukraine. Berlin; Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2024. 316 s.

14. Kruglov A. Równe. The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol. II: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe. Part B / General Editor G. P. Megargee; Volume Editor M. Dean. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum, 2012. P. 1459–1461.

15. Олійник Ю. В., Завальнюк О. М. Нацистський окупаційний режим у генеральній окрузі «Волинь – Поділля» (1941–1944 рр.). Хмельницький : Поліграфіст-2, 2012. 320 с.

References

1. Honcharenko, O. (2007). Okremi problemy formuvannia kadrovoho skladu mistsevykh okupatsiinykh administratsii ta orhaniv politsii Raikhskomisariatu «Ukraina»: Neprosti vidpovidi ta novi interpretatsii [Selected problems of staffing local occupation administrations and police bodies of the Reichskommissariat Ukraine: Difficult answers and new interpretations]. *Literatura ta kultura Polissia*, (38), 180–187. [in Ukrainian].

2. Honcharenko, O. (2010). Ukrainski politsiini formuvannia v systemi hitlerivskoho okupatsiinoho rezhymu na terenakh Raikhskomisariatu «Ukraina»: Orhanizatsiina struktura ta sluzhbova kompetentsiia (1941–1944 rr.) [Ukrainian police formations in the system of the Nazi occupation regime in the Reichskommissariat Ukraine: Organizational structure and functional responsibilities (1941–1944)]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei,* (24), 124–130. [in Ukrainian].

3. Honcharenko, O. (2010). Diialnist viiskovykh komendatur tylovykh raioniv hrupy armii «Pivden» u sferi stvorennia mistsevykh politsiinykh formuvan (cherven 1941 – veresen 1942 rr.) [Activities of the military commandant's offices in the rear areas of Army Group South in the establishment of local police formations (June 1941 – September 1942)]. *Istorychni zapysky: Zbirnyk naukovykh prats*, (26), 49–55. [in Ukrainian].

4. Honcharenko, O. (2010). Nimetski politsiini orhany na terenakh Raikhskomisariatu «Ukraina»: Problemy orhanizatsiinoi struktury ta sluzhbovoi kompetentsii (1941–1944 rr.) [German police bodies in the Reichskommissariat Ukraine: Problems of organizational structure and functional responsibilities (1941–1944)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istoriia*, (1), 136–140. [in Ukrainian].

5. Honcharenko, O. M. (2011). *Funktsionuvannia okupatsiinoi administratsii Raikhskomisariatu «Ukraina»: Upravlinsko-rozporiadchi ta orhanizatsiino-pravovi aspekty (1941–1944 rr.)* [The functioning of the occupation administration of the Reichskommissariat Ukraine: Administrative, regulatory, organizational and legal aspects (1941–1944)]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].

6. Dereiko, I. I. (2012). *Mistsevi formuvannia nimetskoi armii ta politsii u Raikhskomisariati «Ukraina» (1941–1944 roky)* [Local formations of the German army and police in the Reichskommissariat Ukraine (1941–1944)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

7. Sytnyk, D. O. (2024). Ukrainska dopomizhna politsiia mista Kyieva: Formuvannia, sklad, diialnist (1941–1945) [The Ukrainian auxiliary police of Kyiv: Formation, composition, and activities (1941–1945)] (PhD dissertation, specialty 032 History and Archaeology). Kyiv: Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia». [in Ukrainian].

8. Sytnyk, D. (2024, June 24). The Ukrainian Auxiliary Police in Kyiv and Adjacent Areas, Pt. 1: Formation and Activities. Ukrainian Jewish Encounter. Translated from the Ukrainian by Marta D. Olynyk. Retrieved from: https://ukrainianjewishencounter.org/en/the-ukrainian-auxiliary-police-in-kyiv-and-adjacent-areas-pt-1-formation-and-activities/

9. Prusin, A. V. (2007). A Community of Violence: The SiPo/SD and Its Role in the Nazi Terror System in Generalbezirk Kiew. *Holocaust and Genocide Studies*, 21(1), 1–30. https://doi.org/10.1093/hgs/dcm001

10. Penter, T. (2003). *Die lokale Gesellschaft im Donbass unter deutscher Okkupation 1941–1943*. In B. Quinkert, C. Dieckmann, & T. Tönsmeyer (Eds.), Kooperation und Verbrechen. Formen der «Kollaboration» im östlichen Europa 1939–1945 (S. 183–223). Göttingen: Wallstein. [in German].

11. Kovalchuk, I. V. (2018). Formuvannia mistsevoi dopomizhnoi politsii i zaluch ennia yii pidrozdiliv do karalnykh operatsii natsystskykh okupantiv na terytorii Zhytomyrskoi oblasti u 1941 rotsi [Formation of the local auxiliary police and involvement of its units in punitive operations of the Nazi occupiers in the Zhytomyr region in 1941]. *Intermarum: Istoriia, polityka, kultura*, (5), 227–239. https://doi.org/10.35433/history.111816 [in Ukrainian].

12. Pohorielov, A. A. (2019). Oblychchia smerti: Teror politsii bezpeky ta SD proty naselennia heneralnoi okruhy «Mykolaiv» [The face of death: Terror of the Security Police and SD against the population of the General District Mykolaiv]. *Problemy istorii Holokostu: Ukrainskyi vymir*, (11), 87–128. https://doi.org/10.33124/hsuf.2019.11.04 [in Ukrainian].

13. Schmittwilken, C. (2024). *Zentralen des Terrors: Die Dienststellen der Kommandeure der Sicherheitspolizei und des SD im Reichskommissariat Ukraine*. Berlin; Boston: De Gruyter Oldenbourg. [in German].

14. Kruglov, A. (2012). Równe. In G. P. Megargee (General Ed.) & M. Dean (Vol. Ed.), The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol. II: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe. Part B (pp. 1459–1461). Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum.

15. Oliinyk, Yu. V., & Zavalniuk, O. M. (2012). *Natsystskyi okupatsiinyi rezhym v heneralnii okruzi «Volyn–Podillia» (1941–1944 rr.)* [The Nazi occupation regime in the General District Volhynia–Podolia (1941–1944)]. Khmelnytskyi: Polihrafist-2. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)